

Kemal Bozkaya

<https://orcid.org/0000-0003-4371-9261>

Dr., Istanbul University, Institute of Social Sciences, Türkiye, drkemalbozkaya@gmail.com

Ayhan Vergili

<https://orcid.org/0000-0002-1852-8386>

Assoc. Prof. Dr., Üsküdar University, Department of Sociology, Türkiye, ayhanvergili@hotmail.com

Atıf Künyesi | Citation Info

Bozkaya, K. & Vergili, A.(2025). Modernliğin Eşiğinde Ulusun Ruhunu Aramak: Ziya Gökalp'in İktisadi Türkçülük Yaklaşımı ve Batı Düşünündeki Kökenleri. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 12 (6), 733-751.

Modernliğin Eşiğinde Ulusun Ruhunu Aramak: Ziya Gökalp'in İktisadi Türkçülük Yaklaşımı ve Batı Düşünündeki Kökenleri

Öz

Bir ulusun kolektif kalkınmasının en önemli aşaması, kendine özgü bir ekonomi modeli oluşturmasına bağlıdır. Aklın toplumsal birliğini de ifade eden bu model, felsefi ve sosyolojik analizlerin kapsayıcılığıyla öne çıkar. Birinci Dünya Savaşı sonrasında ulusların kaderini belirleyen iktisat politikaları, kültürel ve ekonomik sermayeyi birlikte düşünerek ideal bir temel üzerine inşa edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda çalışmanın odağındaki Ziya Gökalp'in iktisadi Türkçülük fikri, yalnızca ekonomik bir program değil, aynı zamanda ahlaki ve kültürel bir millet projesi olarak ele alınmaktadır. Ancak Gökalp'in Türk ulusunun iktisadi yaşamına dair toplumu aydınlatma çabasını yansıtan bu politikalar, felsefi ve sosyolojik açıdan ayrıntılı açıklamaya muhtaçtır. Bu nedenle makalede Durkheim'in pozitivist sosyolojisi, Comte'un toplum mühendisliği, Herder'in kültür vurgusu ve Fichte'nin eğitime ve iktisadi bağımsızlığa dair görüşleri, Gökalp'in düşünce tarzı süzgecinden geçirilerek birey, toplum, ortak tarih, ulus ruhu ve kolektif bilinç bağlamında teleolojik olarak analiz edilecektir. Böylece özgün bir melez model olan iktisadi Türkçülüğün felsefi ve sosyolojik arka planı açıkça netleştirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Ziya Gökalp, Türkçülük, İktisadi Türkçülük, Felsefi Türkçülük

Seeking the Spirit of the Nation on the Threshold of Modernity: Ziya Gökalp's Approach to Economic Turkism and Its Roots in Western Thought

Abstract

The most crucial stage of a nation's collective development depends on establishing its own economic model. This model, which also reflects the social unity of reason, stands out through its philosophical and sociological depth. Following the First World War, economic policies that shaped

Copyright and License Statement

All publication and copyright of this article are held by the Journal of Academic History and Ideas / Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi. The article is made available by the journal as open access under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>). Under this license, the article may be used, reproduced, and shared in any medium for non-commercial purposes, provided that proper scholarly attribution is given; however, the original content may not be altered, transformed, or used to create derivative works. The scientific, legal, and ethical responsibility for the content of the works published in the journal rests entirely with the author(s) of the article; the journal's editors and editorial board cannot be held responsible for this content. All requests concerning commercial reuse, translation, or republication of the article must be directed to the journal's editorial board at akademiktarihvedusunce@gmail.com.

the destiny of nations were built upon an ideal basis by considering cultural and economic capital together. In this context, Ziya Gökalp's concept of Economic Turkism is examined not merely as an economic program, but also as a moral and cultural nation-building project. However, these policies—reflecting Gökalp's effort to enlighten society regarding the economic life of the Turkish nation—require further philosophical and sociological clarification. Therefore, this article analyzes Durkheim's positivist sociology, Comte's notion of social engineering, Herder's emphasis on culture, and Fichte's views on education and economic independence through Gökalp's intellectual synthesis, within the framework of the individual, society, shared history, national spirit, collective consciousness, and independence. In doing so, it clarifies the philosophical and sociological background of Economic Turkism as a distinctive hybrid model that outlines how the economic structure of nation-states should function.

Keywords: Ziya Gökalp, Turkism, Economic Turkism, Philosophical Turkism

Giriş

Modernleşme, geleneksel toplumların Sanayi Devrimi, Aydınlanma ve Fransız Devrimi'nin ortaya çıkardığı yaşam biçimleri üzerinden “politik, ekonomik ve kültürel anlamda” (Karpas, 2006) dönüşüm süreci olup; teorik ve pratik bilgiler aracılığıyla bilim, sekülerleşme ve bireycilik temelinde söz konusu toplumun konumlanması ve örgütlenmesidir. İşte Ziya Gökalp'in özellikle iktisadi Türkçülük meselesi de tam olarak bu tür bir modernleşme çabasının ürünü olarak ortaya çıkar. Özgürlüklerin de korunduğu bir ulusçuluk anlayışıyla hareket eden bahse konu olan bu fikri çaba, evrensel unsurlarında sentezlendiği bir anlayışa tekabül eder. Nitekim Ziya Gökalp'in düşünsel gelişimi, onun özgürlük meselesine bakışıyla doğrudan ilgilidir. Osmanlı'nın siyasi anlamda ciddi bir çözülme sürecine tanıklık eden ve bu sürecin hem kültürel hem de iktisadi anlamda çıkmaza sürüklendiği devirde yaşayan Gökalp, 1908'de pozitivist etkileri de beraberinde getiren II. Meşrutiyet'in ilânı ile Jön Türkler çatısı altında faaliyetlerine hız verir.

Gökalp, millî kimlik ve kültürün (*hars*), Osmanlı'nın son dönemlerinde yok olmaya yüz tuttuğunu, Tanzimat aydınlarının imparatorluğun yıkılacağı korkusuyla Türk kimliğini bastırmaya çalıştığını ve elitlerin millî bilinçten kaçınmasıyla birlikte kültürel ve sosyal hayatın çöküşe geçtiğini belirtir. Gökalp'in bu sosyal, kültürel ve ekonomik yıkım çerçevesindeki tespiti, iktisadi Türkçülüğün de aslında bir bakıma temel motivasyonunu oluşturması hasebiyle önem arz eder. Bu bağlamda da milliyetçilik ve iktisadi bağımsızlık anlayışı, bu sosyolojik temel üzere gelişir ve iktisadi kalkınmanın kültürel ve toplumsal değerleri de muhtevasına katan topyekûn bir bakış açısıyla analiz edilmesi gerektiğini ifade eder (Gökalp, 2019b). İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde aktif rol üstlenen Gökalp hem milletvekilliği döneminde hem de İstanbul Üniversitesi Sosyoloji bölümündeki görevinde çeşitli yazılarla görüşlerini yayma fırsatını yakalar. Özellikle *Yeni Mecmua*'dan *Küçük Mecmua*'ya, *Türkleşmek*, *İslamlaşmak* *Muasırlaşmak* isimli eserinden *Türkçülüğün Esasları*'na değin birçok fikri faaliyette bulunur. Çalışmalarında bilhassa iktisadi Türkçülük meselesinde üzerine düşeni yapan Gökalp, Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik bakiyesinin yarattığı zararlara dair birtakım mülahazalara

mülâhazalar geliştirmeye imkân verir. Öyle ki yeni kurulan cumhuriyet yönetiminin ekonomiyi işletmek ve toplumun uğradığı tahribatı onarması gerekliydi. Ekonomik bir altyapı kurma zorunluluğunun ötesinde, yönetimin Türkiye'nin toplumsal yapısına dair yaklaşımı, esasen dayanışmacı düşüncenin etkisini yansıtıyordu. Bu anlayış, Jön Türk hareketi içinde güçlü bir yer edinmişti. I. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Almanya'da gelişen devlet sosyalizmi, Türk iktisadi düşüncesinde belirli etkiler yaratmış olsa da belirleyici olan yine dayanışmacılığın izleriydi. Jön Türk ideolojisinin en önemli kuramsal figürlerinden biri olan Ziya Gökalp, bu dayanışmacı toplum modelini açık biçimde savunmaktaydı (Mardin,1991). Böylece Gökalp iktisadi alanın da bu dayanışma çerçevesinde modern iktisadi ve idari yapılarla şekillenmesi gerektiğini; dahası ülkenin ekonomik programının milletten bağımsızlığı ve bütünlüğüne hizmet edecek biçimde belirlenmesini öne sürer. Gökalp'in özgünlüğü tam da bu moderniteye özgü kavramları ulusçu bir anlayışa dönüştürme sürecinde toplumun ahlaki, kültürel, ekonomik ve siyasi birliğini önceleyen bir kültür kuramı geliştirmiş olmasında yatar. Elbette Cumhuriyetin ilânı ile Gökalp'in II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e kadar olan süreçteki entelektüel formasyonu, siyaset arenasında da mutlak manada teorik olmaktan öte pratik bir karşılık bulur. Özellikle Cumhuriyetin kurucu ilkeleri düşünüldüğünde bu durum daha anlaşılır bir hale gelir. Tüm bunlara binaen Durkheim'in "Eğer toplumbilim insanların özgürlük, eşitlik ve refahına hizmet etmezse, bir dakikalık bir inceleme zahmetine bile değmez" anlayışı, onun bu denli politik ve sosyal anlamda ahlaki sorumluluk bilinciyle donanmış veya toplumsal fayda odaklı bir bilim anlayışına sahip olduğunu gösterir (Durkheim, 2006).

İmparatorluktan Cumhuriyet'e İktisadi Dönüşüm ve İktisadi Türkçülük

Osmanlı İmparatorluğu'nun klasik dönemdeki toprak hukuku, merkezî iktidarın iktisadi kaynakları doğrudan kontrol etmesini sağlayan ve siyasi egemenlik ile iktisadi egemenlik arasında ayrılmaz bir bağ kuran bir düzenle işliyordu. Devletin toprağın tek sahibi olması, yalnızca bir gelir politikası değil, aynı zamanda merkezîyetçi dayanışmaya dayalı bir toplumsal modelin temeli olarak görülmelidir. Ziya Gökalp'in iktisadi Türkçülük anlayışının özü, tam bu noktada şekillenmektedir: İktisadi yapının parçalanması yalnızca maddi üretimin zayıflaması değil, millî birlik ve dayanışma ruhunun çöküşü anlamına gelir. Osmanlı toprak sisteminin üreticiler üzerindeki baskıyı azaltmak amacıyla angaryaları kaldırması ve vergi sistemini sadeleştirmesi, erken dönem için belirli bir denge oluşturmuşsa da bu yapı, dışa açık bir iktisadi dönüşümü gerçekleştirecek esnekliğe sahip değildi. Özellikle çift öküz gücüne dayalı üretim birimi (yaklaşık 60 dönüm), küçük köylü üretimine dayalı statik bir tarımsal yapıyı pekiştirmiştir. Gökalp, bu tür kapalı yapının, modern iş bölümüyle örgütlenen çağdaş toplumun gerektirdiği uzvi tesanüt (organik dayanışma) fikrini imkânsız kıldığını savunur. Bu nedenle,

iktisadi Türkçülük, yalnızca bir ekonomik kalkınma modeli değil, toplumu yeniden örgütleme projesidir. XIX. yüzyıla gelindiğinde, kapitalist ekonomilerin yükselişi karşısında Osmanlı üretim biçimi rekabet gücünü yitirirken, iç pazarda derin bir çözülme yaşanmıştır. Küçük ölçekli tarımsal üreticilerin geçimlik üretim eksenli toplumsal-ekonomik örgütlenmesi, tarımsal ihracata geçişi sınırlamıştır. Bu da kapitalist tarımın gerektirdiği ölçek ekonomisine geçişi engellemiştir. Ziya Gökalp, bu durumun yalnızca iktisadi değil, kültürel ve ahlaki bir sonuç doğurduğunun farkındadır. Toplum, kendi üretim araçları üzerindeki denetimini kaybettiğinde, yalnızca dışa bağımlı hale gelmez. Aynı zamanda kendi kimliğini üretme kapasitesini yitirir. Tam da bu nedenle Gökalp'in iktisadi Türkçülüğü, ekonomik bağımsızlıkla kültürel bağımsızlık arasında doğrudan bir bağ kurar. Sanayi alanındaki çözülme daha da yıkıcı olmuştur. Geleneksel zanaatların tasfiyesi, modern sanayiye evrilemeden büyük bir işsizlik dalgası yaratmış ve sosyal yapıdaki geleneksel hiyerarşiyi parçalamıştır. Bu çözülme, halkın gözünde, yöneten seçkinlerin halka sırt çevirdiğinin simgesi hâline gelmiştir. Gökalp'in halka dayalı bir millî iktisat önerisi, bu toplumsal güvensizlik zemininde doğmuştur. Dayanışma temelli üretim modeli hem mesleki birlikleri hem de kültürel devamlılığı korumayı amaçlayan bir çerçeve sunar. Osmanlı'nın 19. yüzyılda dış borçlanmayla Avrupa sermayesine bağlanması, yalnızca ekonomik değil, siyasi ve epistemolojik bir bağımlılık ilişkisi doğurmuştur. İthal edilen malların finansmanı için dış kaynaklara duyulan ihtiyaç, Osmanlı'nın artık bir iç pazar olarak yeniden tanımlandığını gösterir. Gökalp, bu süreci millet fikrini aşındıran bir iktisadi yozlaşma olarak görür. Çünkü iktisadi bağımsızlık olmadan, millî ahlak ve millî kültür de sürdürülemez. Onun iktisadi Türkçülüğü, yalnızca sanayi veya tarımı düzenlemek değil; halkın kendi emeği, kültürü ve ahlakı üzerindeki kontrolünü yeniden tesis etmektir (Keyder, 2014). Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönem iktisadi yapısında gözlemlenen en temel dönüşümlerden biri, üretim alanının Müslüman nüfusun dışına itilmesi ve gayrimüslim burjuvazinin belirleyici ekonomik aktör hâline gelmesidir. İthal mallarla rekabet edemeyen yerli imalat, büyük ölçüde sermayesi Rum ve Ermeni tüccarlarca sağlanan yarı-kapitalist ortaklıklarla şekillenmiştir. Osmanlı imalat sektörünün 20. yüzyıl başlarındaki manzarası, Müslüman halkın üretim araçlarından ve sermaye birikiminden büyük oranda dışlandığını göstermektedir. Yabancı sermaye ile iç içe geçmiş azınlık burjuvazisi, yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda toplumsal yapıda yeni bir hiyerarşinin kurucu unsuru hâline gelmiştir. Bu iktisadi dışlanma, Ziya Gökalp'in iktisadi Türkçülük fikrinde kritik bir sorun alanı olarak belirir. Gökalp'in perspektifinde iktisat yalnızca mal ve hizmet üretimiyle değil, toplumun kendi kaderini tayin hakkıyla ilgilidir. Sermaye ve üretim araçları üzerindeki kontrol başka bir zümreye veya dış güçlere bırakıldığında, millî irade yalnız siyaseten değil, ekonomik olarak da esaret altına

alınmış sayılır. Durkheimci toplumsal dayanışma anlayışıyla birleşen bu kaygı, Gökalp'in "iktisadi istiklal olmadan millî kültür mümkün değildir" ilkesini doğurur. Onun için bir milletin yükselmesi, sadece kültürel uyanışla değil, aynı zamanda üretim araçları üzerindeki hâkimiyetin millîleştirilmesiyle mümkündür. Gayrimüslim burjuvazinin ekonomik üstünlüğü, sadece iktisadi bir rekabet sorunu yaratmamış; aynı zamanda millî bütünlük fikrini aşındıran sosyal gerilimlerin zeminini oluşturmuştur. Müslüman halkın sanayi imalatının dışına itilmiş olması hem sınıfsal hem de etno-dinsel bir eşitsizlik duygusunu beslemiştir. Keyder'in belirttiği gibi, Osmanlı'da Müslüman tüccar sınıfının zayıflığı, devleti kapitalist entegrasyon sürecinde yalnız bırakmış, Rum ve Ermeni burjuvazisinin siyasî çıkarları ile devletin toplumsal hedefleri arasında yapısal bir uyumsuzluk doğurmuştur. Gökalp'in çözümü bu noktada devreye girer: İktisadi kalkınma ancak millî bir burjuva sınıfı yaratılarak gerçekleştirilebilir. Bu, Batı'daki sınıf teorilerine benzemeyen, meslek ve dayanışma temelli, kültürel aidiyetle bütünleşmiş bir burjuvazi fikridir.

Tüm bunlara binaen *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak* isimli eserinde de görülebileceği üzere Ziya Gökalp'in iktisadi düşüncesinde devletin gücü ile toplumsal sınıflar arasındaki ilişki belirleyici bir yer tutar. Ona göre, bir devletin iktisadi sınıflara değil de yalnızca bürokrasiye dayanması, siyasi yapının zayıflamasına yol açar. Söz konusu bürokrasi örneğini İaşe Nazırı Kara Kemal ve İstanbul Şehremini Cemil Topuzlu Paşa üzerinden analiz edilmesi yerinde olur. Bilindiği üzere I. Dünya Savaşı yıllarında İttihat ve Terakki yönetiminin temel hedeflerinden biri, millî iktisat politikası doğrultusunda yerli üretimle birlikte ülkenin iktisadi bağımsızlığını sağlamaktır. Bu bağlamda İaşe nazırı Kara Kemal bey Anadolu'daki üretimi güçlendirerek, dışa bağımlılığı en azından temel ihtiyaç maddeleri bakımından azaltmak adına esnaf örgütleri aracılığıyla çözüme kavuşturulabilecek millî bir tedarik politikası izlemeye çalışır. Cemil Bey'in İstibdat–Meşrutiyet–Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım adlı eserinde aktardığına göre, I. Dünya Harbi sırasında İstanbul'da un stokları kritik düzeye inmiş ve kentte ciddi bir kıtlık ortaya çıkmıştır. Bu şartlarda asıl öncelik, kıtlığı gidermek için hızlı biçimde un temin etmektir. Buna rağmen Kara Kemal Bey'in izlediği politika, Balkanlar üzerinden özellikle Romanya kanalıyla daha ucuz un getirme arayışıyla tam olarak uyuşmamaktadır. Böylece bir yanda acil arz ihtiyacının dayattığı hızlı tedarik zorunluluğu, diğer yanda maliyeti düşürmeye dönük tedarik tercihi arasında belirgin bir gerilim oluşmaktadır. Kara Kemal bu bağlamda aynı ihtiyacın Anadolu kaynaklarına yönelerek doğrudan üreticilerden alınmak suretiyle karşılanması gerektiğini savunur. Hem siyasi hem iktisadi bir soruna dönüşen bahse konu olan mesele, Talat Paşa'nın araya girmesiyle çözülür (Topuzlu, 2002). Kara Kemal Bey ile Cemil Topuzlu arasında yaşanan bu olay, yalnızca iktisadi

bir mesele değil, aynı zamanda bürokrasi ile milliyetçilik arasındaki uyuşmaz politikayı da gözler önüne serer. Elbette Kara Kemal'in millî iktisat çerçevesindeki tavrı, Gökalp'in önerdiği iktisadi Türkçülük fikrinin de bir tezahürüdür. Öyle ki bu tartışmada Kara Kemal, özellikle yerli üretim, halkın zaruri ihtiyaçları ve devletin düzenleyici rolünü bütünsel bir değerlendirme yolunu seçen tarafı temsil eder ki bu da Gökalp'in iktisadi Türkçülüğünün pratikteki yerinin önemine atıfta bulunur. Tam da bu çerçevede Gökalp, memurlar sınıfının doğal olarak kendi menfaatleri doğrultusunda siyasi istikrarsızlık yaratabileceğini, çünkü göreve gelmek ya da yükselmek isteyen memurların mevcut hükümetleri zayıflatma eğiliminde olacağını ifade eder. Buna karşılık, tüccar, sanatkâr ve üretici sınıflar gibi iktisadi aktörler, çıkarları doğrudan güçlü ve istikrarlı bir devlete bağlı olduğu için, hükümetin sağlam temeller üzerinde durmasını isterler. Bu bağlamda, Gökalp'in önerdiği millî iktisat modeli, üretici sınıflara dayanan bir devlet yapılanmasını öngörür ve ekonomik kalkınmayı, siyasal meşruiyetin ve toplumsal istikrarın vazgeçilmez bir koşulu olarak görür. Öte yandan, Gökalp millî ülküden yoksun kalmış bir toplumun yalnızca iktisadi olarak değil, kültürel ve ahlaki olarak da çözüleceğini ileri sürer. Ona göre, ümmet fikrinin aşırı genişliği ve aile idealinin aşırı darlığı arasında sıkışan Osmanlı toplumu, millet olma idealinden uzak kalmış, bu da millî bir ahlaki sistemin, dayanışma kültürünün ve ortak fedakârlık bilincinin gelişmesini engellemiştir. Bu durum, dilin sadeleşmesini, sanatta millî üslubun oluşmasını ve toplumsal kurumların istikrarlı işlemesini imkânsız kılmıştır. Gökalp'e göre, ekonomik, siyasi ve ahlaki kurumların parçalanması, ancak ortak bir millî bilinç ve mefkûre etrafında örgütlenmiş bir toplumsal yapıyla önlenebilir. Bu anlayış, onun iktisadi Türkçülüğünün yalnızca üretim modellerine değil, aynı zamanda kültürel ve ahlaki reformlara da dayandığını ortaya koyar (Gökalp, 2019a). Ayrıca Ziya Gökalp'in iktisadi Türkçülük anlayışı hem Osmanlı'nın son dönemlerinde hem de Cumhuriyet'in ilk yıllarında kendini açıkça ortaya koyan perifeleşme süreciyle doğrudan ilişkilidir. Perifeleşme süreci Gökalp'e göre iktisadi ve kültürel bakımdan ulusal bir tehdittir. Merkez-çevre teorisine göre, az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerin çevre ülkelerin gelişmiş ve merkez konumundaki ülkelere bağımlı hâle gelmesi anlamına gelen perifeleşmenin ekonomik-kültürel bakımdan yabancılaşmayı beraberinde getirerek ulusal tehdit haline gelir. Gökalp'e göre, bu durumun temel sebebi, yerli üretim ve ekonomik bağımsızlığı arzulayan millî bir iktisat programının eksikliğidir. Gökalp'in çözümü ise Tütengil'e göre, "Her milletin millî bir iktisadı olmalıdır" (Tütengil, 1964) sözünden hareketle iktisadi Türkçülük modelidir: Bu model, Batı'nın teknik ve kurumsal gelişmelerinden faydalanırken, yerli unsurları dayalı millî bir üretim odaklı kalkınma hedefler. Böylece Gökalp, dayanışmacı ve ahlaki zemin üzerinde millî bir iktisadi politikaya yönelen, dahası Batı'nın sanayisini ve bilim-teknik alanındaki

gelişmelerini esas alan ama kapitalist sistemin sömürü düzenini reddeden bir Türkiye modeli öngörür. Bu da doğal olarak Gökalp'in Türkiye'nin periferiden kendini kurtararak, ulusal merkezileşme ve bütünleşme modelini ortaya koyar. Yerli üretimi, ulusal pazarı ve kültürel bağımsızlığı temel alan bu yaklaşım, ekonomik ve zihinsel özgürlüğün sağlanması için gereklidir. Gökalp'in iktisadi Türkçülüğü, Türkiye'nin yarı-sömürgeci sistemiyle olan birleşimine karşı bir yükseliş olarak değerlendirilir.

Platon, Fichte ve Simon Çizgisinde Millî İktisat ve Gökalp Üzerine

Ziya Gökalp'in iktisadi Türkçülüğü mutlak manada felsefi Türkçülük meselesiyle doğrudan ilişkilidir. Gökalp bu bağlamda felsefenin doğasını şöyle açıklamaktadır: Felsefe, maddi ihtiyaçların zorlamasıyla (iktiza) veya zorlayıcı etkisiyle (icbar) ortaya çıkan bir düşünce biçimi değildir. Yani felsefe, faydacı veya çıkarıcı bir amaçla yapılmaz; tersine, çıkar gütmeyen, samimi ve içten (hasbi) bir düşünme etkinliğidir (Gökalp, 2019b). Onun felsefe tanımıyla uyumlu olarak özellikle Platon'un ve Aristoteles'in hem toplumsal hem de felsefi meselelere altyapı oluşturan fikirlerine eğilmemiz elzemdir. Öyle ki Gökalp'in iktisadi Türkçülük doktrini mutlak manada bilhassa etik ve politik açıdan felsefi temellere sahiptir. Bu felsefi arka planın deşifresi, Gökalp'in ortaya koyduğu yaklaşımın sosyolojik olarak da aydınlatılmasının zorunlu ön koşulu olarak görülmelidir. Öncelikle Platon ve Aristoteles'in felsefi anlayışlarının Gökalp'in düşüncelerindeki izlerinin soruşturulması gerekir. Bu bağlamda Platon'un siyasi programı ve felsefesine bakacak olursak şunları söyleyebiliriz:

Platon, *Devlet* adlı eserinde, toplumun adalet içinde işlemesi için her bireyin kendi “doğal” işlevini yerine getirmesinin gerekli olduğunu savunur. Platon'a göre adalet, her kişinin kendi konumunda durup görevini yerine getirmesidir. Bu sebeple toplumun amacı, sınıflar arasında ahenk ile düzenin sağlanmasıdır. Bu bakış açısı, ahlaki bir ideal doğrultusunda yönlendirilmesi ve toplumun rasyonel bir biçimde örgütlenmesi gerektiği fikrini beraberinde getirir. Platon, gerek iş bölümünün önemi (çiftçisinde dülgerine veyahut mimarından tüccarına toplumun çeşitli zanaatlarını üstlenen bireyler) gerekse de söz konusu iş bölümünü yapan toplumun, asıl kuruluş amacı olarak belirlediği “alışverişle emek paylaşımı” meselesine büyük önem verir. Burada yani *Devlet*'te 369e-371b'de Platon özellikle yalnız kendine yetecek şekilde üretim yapan kapalı bir toplum yapısına karşı çıkar, bu açıdan da toplumun gelişimi ve yaşaması adına da mutlaka dışarıyla ticaret yapılmasını salık verir (Platon, 2010). Bu özellikle Gökalp'in kuramının temel dayanaklarından birini oluşturur. Öyle ki Gökalp'in iktisadi Türkçülük kuramında millî iktisadın kapalı değil, milletlerarası işbölümü ve ticaretle eklemlenen açık bir sistem olarak tasarlanması biçimindeki kurucu önermeyle doğrudan örtüşür.

Diğer yandan Aristoteles'in felsefesinde etik boyutun önemine vurgu yapmak elzemdir. *Politika*'sında 1261a'da (Aristoteles, 1975) "Devleti ve toplumu ayakta tutan şeyin, ayrı ayrı parçaları arasındaki yetkin dengedir" sözüyle *Nikomakhos'a Etik* eserine atıfta bulunan Aristoteles, yine aynı eser 1278b-1279b'de ortak yarar ve iyi yaşam için var olması gereken bir devlet yapılanmasını arzu eder (Aristoteles, 1975). Dahası devletin amacının *Politika*'da 1280a'da "yaşanmaya değer bir yaşam kurma" yönünde olmasını ifade eder. Toplumun amacının da kolektif olarak bireyin söz konusu mutluluğa/yetkinliğe ulaşması için bir şehir düzeni kurmak olması gerektiğini belirtir (Aristoteles, 1975). Bu bağlamda *zoon politikon* yani doğası gereği toplumsal bir varlık olan insan/birey ancak bu iyi yaşama, bu erdemli yaşama, bu *eudaimonia*'ya ancak en yüksek toplumsal form olan *polis* aracılığıyla ulaşabilir. Bu toplumsal erek ve sonucunda kurulan devlet/şehir yapılanması, ahlaklı bir yaşamın inşası kadar maddi ihtiyaçların karşılanması için de bir araçtır. Dolayısıyla ekonomik ilişkiler Aristoteles'te tıpkı Gökalp'te de gördüğümüz üzere ahlaki bir bağlama oturtulur ve daha yüksek bir toplumsal düzenin aracı olarak belirir. Söz konusu paralellikler ekseninde de denilebilir ki Gökalp'in İktisadi Türkçülüğü, bulunduğu coğrafyaya özgü millî bir bilinç üzere şekillenmesi gereken toplum anlayışını öne çıkarır. Bu toplumun en önemli işlevi de bireylerin kolektivite içerisinde, özellikle tıpkı Platon'un da öngördüğü gibi toplumsal dayanışma ve etik çerçevesinde uyumlu olarak işlevselliğidir. Üretimden ticarete tüm ekonomik faaliyetler, yine Aristoteles'in de vurguladığı üzere kültürel ve ahlaki yaşamın gereklilikleri zemininde yükselmelidir. Bu bağlamda da asıl erek, parçanın bütüne feda edilmeyerek topyekûn bir toplumsal refah düzeyine yani mutluluk yaşamına erişmeye yönelik olmalıdır. Böylece İktisadi Türkçülüğün Platoncu ve Aristotelesçi dayanağı Gökalp'in kuramının teleolojik yönünü etik ve kültürel açıdan ortaya koyar.

Öte yandan Gökalp, XIX. YY. Batı felsefesinin önemli isimlerinden ve Fransız pozitivistlerinden olan Saint Simon'u dolaylı olarak, Comte ve Durkheim'ı doğrudan olmak üzere sistemli şekilde analiz ederek düşüncelerini ortaya koyar. Bu bağlamda da Fichte'nin "millî irade, ahlaki özne, kültürel birlik, özgürlük ve eğitim yoluyla milletin inşası" gibi temel kavramları, Gökalp'in *millet*, *mefkûre*, *içtimai vicdan*, *hars/medeniyet* ayrımı gibi düşüncelerinde önemli etkiler bırakır. Durkheim'dan aldığı "organik dayanışma" fikrinde olduğu gibi, Fichte'nin de 1808'de yayımladığı *Alman Ulusuna Sesleniş (Reden an die deutsche Nation)* adlı eseriyle ortaya attığı *kolektif bilinç*, *dil ve eğitimle milletin yeniden inşası* fikri, bilhassa Gökalp'in Türkçülüğünün ideolojik omurgasında örtük bir yere sahiptir. Elbette Fichte'nin dışa bağımlı olmayan ve böylece bağımsız bir ekonomi modelini de ihtiva eden devlet anlayışı, yalnızca gerçekçi olmayan otarşik yönelimle açıklanamaz. Fichte'nin planı

etrafi doğal sınırlarla çevrilmiş büyük bir ulus devlet propagandası olarak da algılanmalıdır. Fichte bu bağlamda küçük devletleri kendi vatandaşlarını sınırladıkları, onlara ilerleme fikirleri aşamadıkları ve Almanya içinde gümrük duvarları koydukları için ciddi bir biçimde eleştirmektedir. O bütün bunları ortadan kaldırmak istemektedir (Krause, 2011). Buna yönelik olarak da Fichte, üreten ekonomik dengeleri bozabilecek her türlü etkeni ortadan kaldırmak için devletin ekonomiye müdahalesini ve kurallar koymasını gerekli görmekte fakat tek yetkili olarak da devletin görülemeyeceğini düşünmektedir. Gökalp'in düşüncesi de bu yönde seyrediyor yani devlet millî iktisat programı ekseninde mutlaka stratejik yönlendirme yapmalı, ancak iktisadi hayatın düzenleyicisi olmaktan çok kolaylaştırıcı rolünü üstlenmelidir. Diğer yandan doğrudan Gökalp'in referans gösterilmediği ancak onun Batı düşününden sentezlediği "sınırlandırılmış devlet müdahalesi" fikri, Hayek'in *Kölelik Yolu*'nda açıkça dile getirilir. Hayek özellikle devletin iktisadi hayatı kontrol etmesinin iktisadi bir totaliterliğin de kapısını aralayacağını ve üretim araçlarına ulaşımdan yapılacak işin mahiyetine kadar söz konusu iktisadi meselelerde özgürlüğün kaybedileceğini dile getirir (Hayek, 1999). Bu çerçevede Gökalp'in, Durkheim'ın Âdem-i Merkezîyetini esas aldığı anlaşılır (Gökalp, 1980). Böylece Gökalp'in, kesinlikle Tütengil'in ve Hayek'in ifade ettiği üzere, "iktisadi meselelerde devlet yardımını zaruri gördüğünü" idrak ederiz (Tütengil, 1964, Hayek, 1999). Ancak Gökalp'in ulus devletçi tavrının altında tıpkı Fichte'nin *Kapalı Ticaret Devleti* 'ndeki gibi özellikle iktisadi bir mesele yatmasından ziyade bir varoluş problemi bulunur. Elbette söz konusu bu varoluş problemi iktisadi bağımsızlıkla yakından da ilintilidir. Fichte'nin "Kapalı Ticaret Devleti" modeline yakın şekilde -ama asla onun gibi ütöpik bir fikir anlayışıyla hareket etmez- dışa bağımlılığın yalnız ekonomik sömürüyü değil, ahlaki çözülmeyi de beraberinde getireceğini öngörür.

Fichte için en önemli değerler; zaman, güç ve sanatsal üretimdir (Krause 2011). Gökalp'in topyekûn bir kalkınma modeli göz önüne alındığında bu tanım ilk olarak zaman bilinci esas alındığında tarihsel özneleşme ve millî üretimin tarihsel sorumluluğuna karşılık gelir. Fichte'ye göre zamanı yöneten özne, tarihi şekillendirme kudretine sahip olur. Gökalp'te de benzer bir bilinç, milletin "vakit kaybetmeden" kendi ekonomik kaderini tayin etme çağrısında yer alır. Gökalp, Türk milletinin Tanzimat'la birlikte zamanın öznesi değil nesnesi hâline geldiğini ve yeniden özneleşmenin yolunun, millî iktisat programını gecikmeden inşa etmek olduğunu vurgular. Gökalp'in dilinde bu, "iktisadi istiklalin hemen tesisi" olarak çıkar karşımıza. Zaman, burada yalnız teknik bir kavram değil, tarihsel bir bilinç ve kolektif irade/kolektif bilinç meselesidir. Bu bağlamda da Cumhuriyet dönemine gelindiğinde Durkheim aracılığıyla Gökalp'in kullandığı kolektif bilinç kavramının millî iradeye, halkçılığın

ise milliyetçiliğe dönüştürüldüğünü görürüz (Köker, 1995). İkinci olarak güç meselesini bir değer ekseninde açtımladığımızda iktisadi irade ve dayanışma temelli örgütlenme karşımıza çıkar. Bu bağlamda Fichte'nin salt fiziksel olmayan, bunun yanı sıra iradi ve ahlaki bir kudret olan güç kavramı karşımıza çıkar. Gökalp'in iktisadi Türkçülüğü, tam da bu tarz bir iradi modele dayanmakla birlikte, bireylerin değil, toplumun kolektif iradesiyle şekillenen bir iktisadi düzeni amaçlar. Ancak bu kolektivist tutum, Marx'taki gibi bir sınıf kolektivizmi ya da kendi içerisinde totaliter bir devletçilik şeklinde değildir. Aynı şekilde Gökalp, bizatihi Bakuninci anti-otoriter bir anarşist kolektivizmi de öngörmez. Aksine pozitivist, kültürel olarak milliyetçiliği esas alan, buna ek olarak da solidarist ve meslek zümreleri bakımından bir kolektivist bir iktisattır (Cevizci, 2005). Bu bağlamda da yukarıda bahsi geçen güç kavramına da atıfla, meslek zümreleri içerisinde ahlaki dayanışma ve birlikte üretimin gücünü ifade eder. Dahası Gökalp'in Durkheim'dan aldığı organik dayanışma düşüncesi, Fichte'nin "özgür bireylerin kolektif gücü" fikrine tekabül eder. Bunlara binaen Gökalp *Türk Harsı ve Osmanlı Medeniyeti* başlıklı makalesinde Osmanlı iktisadının tüketiciliğe dayanmasına karşılık Türk iktisadının üreticiliğe dayanması gerekliliği üzerinde durur (Gökalp, 1977). Üretim odaklı iktisat anlayışı elbette yalnızca teknik bir dönüşüm değil, ahlaki ve kolektif bir gücün inşasına işaret etmesi dolayısıyla önem arz eder. Burada Fichte'nin güç kavramı meslek zümreleri üzerinden kolektif bir iktisadi ahlaka dönüşür. Öyle ki Gökalp'in işaret ettiği üretim ve iktisadi düzen, salt ekonomik faaliyete değil, moral bir inşa süreci olarak mutlak manada toplumsal bir faaliyete de atıf yapar. Ancak bu bağlamda, güç, sosyal irade ve millî iktisat zinciri kurulabilir.

Üçüncü değer çerçevesinde sanatsal üretim ise bize öyle geliyor ki iktisadın estetik ve ahlaki boyutunu oluşturur. Buna göre Fichte, üretimin yalnızca maddi bir nesne olmadığını, ürünün yaratıcı ve estetik bir değer taşıması gerektiğini savunur. Bu da bilindiği üzere bireyin estetik değerleri de esas alarak emeğine sanatsal bir anlam katmasıyla ve dahası onu bir kültür formu olarak üretmesiyle ilişkilendirilmelidir. Gökalp'in iktisadi Türkçülüğünde de Fichte'nin bakış açısına paralel bir durumla karşılaşırız ve Gökalp'in bilhassa Fichte'deki gibi estetik ihtiyaçların iktisadi değeri etkilemesini öne sürmesi felsefi ve sosyolojik açıdan kıymete değerlidir. Yani Charles Gide'nin görüşü gibi iktisadi faaliyetlerin temeli salt maddi ihtiyaçlar değildir. Buna ek olarak bedii yani estetik ihtiyaçlar da meseleye dahil edilmelidir. Bu bağlamda da üretim yalnızca ihtiyaçları karşılamak için değil, millî kültürü ve estetik duyguyu yansıtan bir faaliyet olmalıdır. Gökalp için iktisat, ahlaki, estetik ve kolektif bir edimdir. Zanaatkârın ürettiği her nesne hem bir geçim vasıtası hem de Türk milletinin ruhunu taşıyan bir "kültürel forma" dönüşmelidir. Bu yönüyle Gökalp, Fichte'nin "sanatsal üretim" idealini millî endüstri ahlakı hâlinde yeniden yorumlar (Gökalp,1980). Gökalp, Saint-Simon'un endüstriyel toplum

vizyonundaki gibi, üretim ve yönetimin aynı organizmada birleşmesi gerektiğini savunur; fakat onun modeli, kapitalist rekabete değil, dayanışma esasına göre yapılandırılmış bir millî iktisat projesidir. Bu yönüyle, Osmanlı'nın gayrimüslim burjuvazisiyle yaşadığı güven krizi, Gökalp'in iktisadi Türkçülüğünü sadece ideal değil, zorunlu bir program hâline getirmiştir. Saint Simon özellikle ekonomik sistemleri ve bu bağlamda üretimi mutlak şekilde toplumsal refahı teşvik etmenin bir aracı olarak görür. Simon'a göre; Aydınlanmanın ilerlemesi eski toplumsal düzenin anormalliklerini ortaya çıkarır ve yeni bir örgütlenmeye ihtiyaç duyulmasına neden olur. Bu değişimi daha iyiye götürme arzusu herkesi ele geçirir. Kral, soylular, halk hepsi buna katılmak ister: tek bir amaç, tek bir eğilim, tek bir arzu vardır, kamu refahı. Herkes bunu ne pahasına olursa olsun başarmaya kararlıdır; özel çıkarlar herkesin çıkarı karşısında kaybolur (Saint-Simon, 1964). Görüldüğü üzere kamunun refahı büyük önem arz eder. Simon'un bu fikrini yine "Açık fikirli insanlar kamu refahı arzusuyla da hareket eder" fikriyle (Saint-Simon, 1964) bir araya getirdiğimizde Gökalp'in iktisadi Türkçülüğünün toplumsal yönü daha anlaşılır hale gelir. Yine aynı şekilde Simon'un endüstriyel sistemi icat, inceleme ve uygulamadan oluştuğu göz önüne alınırsa Gökalp'in iktisadi bağımsızlık, toplumsal örgütlenme ve kültürel iktisat temellerinde yükselmesi pekâlâ daha anlaşılır hale gelir. Öyle ki icat aşamasında bağımsız iktisat politikaları devreye girer ve ardından organik dayanışmayla birlikte toplumun yapısal tahlili ve yeniden düzenlenmesi fikri öne çıkar. Bu bağlamda da üçüncü dayanağı olarak Simon'un uygulamasına karşılık gelecek şekilde millî ahlakla bütünleşmiş iktisadi eğitim ve bilinç yani Kültürel İktisat aşamasıyla idealler hayata geçirilir. Bu aşama iktisadi Türkçülüğün de pratik ve toplumsal bir sistem olarak politik, ekonomik ve kültürel bir sistem olarak işletilmesini ifade eder (Saint-Simon, 1964). Görüldüğü üzere Ziya Gökalp'in iktisadi düşünceleri, Alman Millî İktisat Ekolü ve Fransız Solidarizminden etkilenmiştir. Hem Alman düşünür Fichte'nin ulusçu iktisadi politikalar hakkındaki fikirlerinden hem de Alman Millî İktisat Ekolü'nün önde gelen isimlerinden Friedrich List'in görüşleri doğrultusunda, himayeci politikaların sanayileşmesini tamamlamamış ülkeler için bir zorunluluk olduğunu savunmuştur. Bu bağlamda Gökalp, Tanzimat döneminde yerli sermayenin Batı'nın komprador burjuvazisi karşısında dezavantajlı hale geldiğini gözlemlemiş ve millî ekonomi anlayışını "toplum refahı arzusuyla" geliştirmiştir. Fransız Solidarizminin etkisiyle, dayanışmacı bir toplum yapısını ekonomik politikalara entegre etmeyi önermiştir. Jön Türk düşüncesinin Kemalizm'e bıraktığı önemli miraslardan biri olan Durkheim-Gökalp etkisindeki solidarist yani dayanışmacı anlayış topyekûn devlet müdahalesini savunmamakla birlikte, ileride Cumhuriyet rejiminin devletçilik ilkesinin sosyolojik ve ahlaki bakımdan kuramsal zeminini oluşturacaktır. Bu bağlamda da 1924'lere gelindiğinde iktisadi devletçilik fikrine de dayanak teşkil edecektir (Sağlam, 2015).

Gökalp'in İktisadi Türkçülüğünün Teorik İzleri: Herder, Comte ve Durkheim

Herder'e göre devlet, millî karaktere sahip olan halktır. Herder'in bu sözü onun devlet anlayışını salt siyasi bir aygıt ya da iktidar mekanizması olarak değil, organik bir kültürel ve tarihsel bütünlük olarak gördüğünü açıkça ortaya koyar. Bu yaklaşım, devletin temelini hukuki değil, kültürel-toplumsal bir öz üzerine kurar. Herder'e göre halkın dili, dini, töresi, duyguları ve tarihsel tecrübeleri bir araya geldiğinde "millî karakter" ortaya çıkar; devlet ise bu karakterin kurumsal ifadesidir. Dolayısıyla bir devlet, halkının özgün ruhunu taşımazsa, otorite kursa bile meşruiyet kazanamaz. Bu anlayış, modern ulus-devlet düşüncesinin kültür merkezli ilk tasavvurlarından biridir (Herder, 2020). Herder'in söz konusu anlayışı Ziya Gökalp'in iktisadi Türkçülüğünde derin bir yankı bulur. Gökalp'e göre bir halkın sadece siyasal sınırlarla değil, ortak kültür, dil, din ve iktisadi yapı ile tanımlanması gerekir. Ekonomik bağımsızlık, millî kimliğin kurucu unsurlarından biridir; çünkü yabancı iktisadi tahakküm altındaki bir halk, kendi ahlakını, estetik duygusunu ve üretim biçimlerini geliştiremez. Gökalp'in "millet için iktisat" anlayışı, tam da Herder'in bu düşüncesine uygun biçimde, devletin halkın millî karakterini koruyan ve örgütleyen bir varlık olarak yeniden inşa edilmesini önerir. Bu nedenle, Gökalp'te gerçek bir Türk devleti, ancak Türk milletinin ruhunu yansıttığı, onun ekonomik, ahlaki ve kültürel ihtiyaçlarına göre şekillendiği sürece meşru ve yaşatılabilir olur.

Herder, ulus kavramını yalnızca siyasi bir birlik değil, üyelerinin karşılıklı ilişkisi bakımından dil, tarih ve kültür temeline dayanan organik bir bütünlük olarak tanımlar. Herder'in *volksgeist* yani halk ruhu fikri, bireylerin sadece bir yöneticinin tebaası değil, ortak bir tarihsel hafızaya, dile ve kültüre sahip bir bütünün parçası oldukları fikrine dayanır. Herder'e göre bir halkın kültürü, onun ekonomik yapısından ayrı düşünülemez ki özellikle bu açıdan üretim tarzı da halk ruhunun bir ifadesi olarak konumlandırılır (Barnard,1969; Gökberk, 1997). Bu düşünce, Gökalp'in iktisadi Türkçülüğünde doğrudan yankı bulur. Gökalp, Türk milletinin kültürel olarak bağımsızlaşmasının, ancak iktisadi bağımsızlıkla mümkün olacağını söyler. Ona göre "millî kültür"ün taşıyıcısı olan halk, yabancı ekonomik güçlerin etkisinde kaldığında, kendi ruhunu da yitirir. Gökalp'in ekonomik korumacılığı, Herder'in kültürel bütünlük idealine dayalıdır. Böylece ekonomik kalkınma, bir millî ruhun tezahürü ve korunması anlamını kazanır.

Comte, pozitivist yöntemiyle toplumu bilimsel yasalarla açıklanabilir bir organizma olarak ele alır. İnsanlığın teolojik, metafizik ve pozitif evrelere ayrılan bir evrim sürecinden geçtiğini ileri süren Comte, pozitif dönemde aslında İttihat ve Terakki'nin isim kaynağı olan düzen ile ilerlemenin bir arada yürütülmesi gerektiğini belirtir. Comte'a göre ekonomi, ahlaki ve toplumsal düzenin vazgeçilmez bir bileşenidir; fakat bu ekonomi, bireysel çıkarların sınırsız

rekabetiyle değil, ahlaki ilerlemeyle uyumlu bir biçimde gelişmelidir. Gökalp'in iktisadi Türkçülüğü de Comte'un bu düşüncesinden izler taşır. Gökalp, serbest piyasa rekabetine dayalı bir kalkınma yerine, ahlaki temellere dayalı, devletin yönlendirdiği ve toplum yararını önceleyen bir ekonomik sistem önerir. Ekonominin toplum içindeki işlevi, bireysel zenginleşmeden çok, millî birlik ve toplumsal bütünlük için araçsallaştırılmıştır. Tıpkı Comte gibi, Gökalp de ekonomiyi toplumsal ilerlemenin hizmetkârı olarak kurgular. Genç Osmanlılarla başlayan ve Jön Türkler, ikinci meşrutiyet ile İttihat ve Terakki hattını takip eden reform sürecinde pozitivizm, Batılı bir ideoloji olarak önem kazanır ve dahası pozitivizm, Jön Türk ideolojisinin bir parçası olarak Kemalizm tarafından devralınan düşünsel mirasın en önemli ilk ögesi olarak karşımıza çıkar (Köker, 1995). Durkheim, toplumun bütünleşmesini sağlayan ana mekanizma olarak “dayanışma” kavramını öne çıkarır. İleri toplumlarda “organik dayanışma”, yani işbölümüne dayalı ama karşılıklı bağımlılık ve meslekî sorumluluk esasına dayalı bir toplumsal yapı önerir. İktisat da bu yapının merkezindedir. Durkheim'a göre ekonomi, yalnızca mal mübadelesi değil, ahlaki normların ve toplumsal ilişkilerin yoğunlaştığı bir alandır (Durkheim, 2006). Gökalp, Durkheim'ın çizgisini takip eden biri olarak, *Türkçülüğün Esasları*'nda da görüldüğü üzere, bu dayanışma modelini “meslek zümreleri” şeklinde iktisadi düzene aktarır (Gökalp, 2019b). Ona göre ekonomi; sınıf çatışması değil, ahlaki görev paylaşımı temelinde inşa edilmelidir. Gökalp'in ekonomik kurumlara yüklediği anlam, sadece maddi değil, ahlaki ve kültürel bir anlamdır. Üretim ve bölüşüm ilişkileri, toplumsal dayanışmayı güçlendirmeli, millî kültürü zayıflatmamalıdır. Bu yönüyle, Durkheim'dan devralınan, iktisadi hayatın yalnız kâr ve çıkarla değil, toplumsal dayanışma ve ortak ahlaki normlarla sınırlandırılıp düzenlenmesi gerektiği manasındaki etik ekonomi fikri, Gökalp'in iktisadi Türkçülüğünün ahlaki-işlevsel temelini oluşturur. Bunun yanı sıra iktisadi Türkçülüğün yalnızca ekonomik bir politika olmadığı bilhassa ahlaki ve kültür temelli bir ulus inşası iddiasını da muhtevasında barındırdığı açıktır. Tüm bu anlatılanlar aşağıdaki tabloda; toplum telakkisi, iktisadi yapı, felsefî zemin, iktisadi meselelerde devlet aygıtının rolü, merkeziyetçilik, iktisat ve ahlak birlikteliğinin önemi ile modernleşme stratejisi bakımından karşılaştırmalı olarak sunulmuştur.

Tabloda da açıkça görüldüğü üzere Gökalp'in düşünceleri, pek çok farklı kaynaktan beslenen bir yapıya sahiptir. Bu, Durkheim'ın organik dayanışma fikrinden Fichte'nin kolektif iradesine, Saint-Simon'un meslek odaklı endüstriyel toplum düşüncesine kadar geniş bir çerçeveyi kapsar. Tabloda Gökalp'in ekonomik görüşlerine bakarken, bunları sadece ekonomi politiği olarak değil, aynı zamanda ahlaki, kültürel ve bilgi anlayışı bağlamında değerlendirmek önemlidir. Özellikle, sosyal sınıflar yerine meslek temelli bir yapı anlayışı ön plana çıkar. O,

Boyut	Temel Kavram / Yaklaşım	Gökalp'in Görüşü	Kuramsal Arka Plan / Bağlantı	Karşılaştırmalı Notlar
Toplum Telakkisi	Organik Dayanışma	Toplum bir organizma gibi işler; İş bölümüne dayalı yapı.	Durkheim'ın <i>organik solidarite</i> kavramı	Marx'taki sınıf çatışmasının tersine, sınıflar değil meslekler ön plandadır.
İktisadi Yapı	Meslek Esaslı İktisat	Sınıf değil, <i>meslek zümresi</i> eksenli kolektif yapı önerilir.	Saint-Simon'un endüstriyel toplum modeli	Sınıfsız ama katmanlı bir üretim yapısı önerilir.
Felsefi Zemin	Ahlaki Kolektivizm	İktisadi düzen, toplumun kolektif iradesine dayanmalıdır.	Fichte'nin "ahlaki güç" ve "benliğin kolektif özgürlüğü" fikri	Liberal bireycilikten ayrılır; birey değil, millet temeldir.
Devlet Aygıtının Rolü	Müdahaleci Düzenleyici	Devlet iktisadi üretimi doğrudan yapmaz; altyapı ve yönlendirme sağlar.	Gökalp'in <i>solidarist</i> devlet anlayışı	Devlet kapitalist değil; sosyal korporatif rolü üstlenir.
Merkeziyetçilik	Âdem-i Merkeziyet	İktisadi alanda karar alma meslek kuruluşlarına aittir.	Durkheim'ın iktisadi âdem-i merkeziyetçiliği	İşlevsel bir âdem-i merkeziyetçiliği savunur.
İktisat/Ahlak Meselesi	Bediî ve Maddi İhtiyaç Dengesinin sağlanması	Ekonomik kıymetler yalnız faydayla değil, estetik ve ahlaki değerlerle de ilgilidir.	Gökalp'in özgün katkısı – estetik iktisat	Gide'in fayda merkezli iktisadına eleştiri sunar.
Kolektivizm Türü	Millî Kolektivizm meselesi	Kolektivizm, kültür temelli; ümmet değil, millet esaslıdır.	Herder ve Durkheim etkili; Comte'un pozitivizmi ile yoğrulmuş	Anarşist kolektivizm (Bakunin) ya da komünizmden ayrılır.
Ekonomik Gelişme Aracı	İş Bölümü	Mesleki işbölümü ve üretimin	Saint-Simon ve Durkheim	Gökalp'te uzmanlaşmış

		artmasındaki olumlu etkisi		meslekler temel alınır.
Modernleşme	Millî	Yerli üretim, yerli	Türkçülük,	Batıcı bireyciliğe
Stratejisi	Endüstriyelleşme	işgücü ve kültürel değerlerle uyumlu sanayileşme	pozitivizm, korporatizm	ve sınıfçılığa karşı sentezci duruş.

merkezi otoriteye karşı mesleki bir özerklik anlayışını benimser ve devletin düzenleyici rolünü vurgulayan bir dayanışma yaklaşımı geliştirir. Bu bağlamda, Gökalp'in Batı kaynaklı teorileri yerel bir çerçeve içinde yeniden yorumladığını görüyoruz. Sonuç olarak, onun düşünceleri hem tarihsel bir bakış açısı sunması hem de günümüz Türk ekonomik düşüncesine dair önemli bir zenginlik taşıması bakımından önem ihtiva eder.

Ziya Gökalp'in İktisadi Mirası: Yerli Üretim ve Küresel Uyum

Ziya Gökalp'in iktisadi Türkçülük anlayışı, Osmanlı'nın son dönemine ait tarihsel bir söylem olarak görülmemeli, aksine modern Türkiye'nin ekonomik kalkınma stratejilerinde yankısını bulan dinamik bir düşünsel, kültürel miras şeklinde değerlendirilmelidir. Gökalp'in özel mülkiyeti koruyan ama sınıf çatışmasını reddeden, devletin düzenleyici olduğu, işbölümü ve dayanışmaya dayalı millî iktisatçı (korporatist–solidarist) bir sistemi öngören görüşü, sadece yerli üretimin teşvikiyle sınırlı kalmayıp, toplumsal dayanışma, ahlaki değerler ve kültürel bağımsızlıkla da iç içe geçmiş çok katmanlı bir model iktisat önerir. İlk olarak yerli üretim ve ihracat temelinde ilerleyen kalkınma meselesine baktığımızda Gökalp'e göre millî iktisat, bilhassa yerli üretimin teşviki ve korumaya alınmasıyla sağlanabilir. Ancak bu durum kesinlikle kapalı bir ticaret anlayışıyla örtüşmez. Aksine devletlerarası ekonomik ilişkilerin devamı bu iktisat modelinin büyük önem arz eder. Savunma sanayii ve havacılık sektöründeki yerli üretim, bu anlayışın önemli örneklerindedir. Örneğin, savunma sistemleri Gökalp'in millî kalkınma ve yerli üretim anlayışına paralel olarak, Türkiye'nin dışa bağımlılığını azaltmak için atılan stratejik adımlar olarak görülebilir.

Sanayi ve tarım arasında denge arayışı ya da millî ekonomi modeli ve rekabet mevzu bahis edildiğinde tarım ile sanayi arasında kurulması gereken denge yani tarım ile tarıma dayalı sanayiye esas alan ekonomik modelde birleşilir (Keyder, 2014). Gökalp'e göre iktisadi Türkçülük, muhakkak tarım-sanayi arasında kurulan denge ile mümkündür. Bu aslında toplumun farklı kesimleri olan sanayi ve tarım gruplarının bir tür solidarist korporatizmiyle mümkündür (Gökalp, 2019b). Bu görüş mutlak manada Türkiye'nin politikalarında gözden kaçırılmaması gereken millî bir duruşu da ortaya koyar. Taha Parla'nın da ifade ettiği üzere her ne kadar ütopyacı bir bakış açısı olsa da bunun gerçekleştirilebilirliği üzerinden bir analiz

yapılmalıdır ve bu açıdan Gökalp'in solidarist korporatist kuramı, tutarlı bir kamu yararcılığı ve sosyal adaletçilik sergiler Millî ekonomi modeli ve küresel rekabet konusuna değinecek olursak Gökalp'in (Parla, 1993). Millî ekonomi anlayışında biz, özellikle kapalı bir ticaret anlayışını değil, mümkün mertebe yerli üretimin güçlendirilerek küresel rekabete girilmesinin gerekliliğini idrak ederiz. Bunların yanı sıra toplumsal dayanışma ve sosyal adalet konusunda özellikle Durkheimci etkiler taşıyan Gökalp'in iktisat anlayışında, ekonomik gelişmenin bireysel refahtan ziyade iktisadi hayatın da temeli niteliğindeki iş bölümünün ana kaynağı olan toplumsal dayanışma ve eşitlik zemininde inşa edilmesi esastır (Durkheim, 2006). Bu doğrultuda Türkiye'nin sosyal yardım politikaları, sosyal devlet uygulamaları ve kamu destekli sağlık ve eğitim hizmetleri, bu düşünsel çizginin çağdaş izdüşümleri olarak değerlendirilebilir. Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı gibi kurumlar, bu hedefin kurumsallaşmış biçimleridir. Türk Dünyası ile iktisadi işbirliği açısından da Gökalp'in Turancılık anlayışının, ekonomik sınırların ötesinde kültürel ve tarihsel bağları önceleyen bir millîyetçilik tasavvuru olduğu söylenebilir. Gökalp'in Turancılık anlayışı, Türk milletinin sadece Türkiye sınırları içinde değil, Türk Dünyası ile de kültürel ve ekonomik bağlarını güçlendirmesi gerektiğini vurguluyor. Türkiye, son yıllarda Türk Konseyi, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO) gibi uluslararası platformlarda, Türk Dünyasıyla işbirliğini artırma amacı gütmektedir. Ayrıca, Orta Asya ve Azerbaycan ile ticaret ilişkileri güçlendirilmiş, bu bölgelere yapılan yatırımlar artmıştır. Türkiye, bu stratejilerle hem bölgesel istikrarı sağlamayı hem de Türk dünyasında ekonomik ve kültürel bir bağ kurmayı hedeflemektedir. Ziya Gökalp, doğanın korunması ve sürdürülebilir bir ekonomik modelin gerekliliğini de anlamış bir düşünürdür.

Sonuç

Bir kamu entelektüeli olarak Ziya Gökalp'in ortaya koyduğu iktisadi Türkçülük anlayışı, ulus devlet yapılanmasını toplumun bekasını yeniden inşa etmenin bir aracı olarak konumlandırması ve ulusun bağımsızlığını esas alan bir ekonomi modeli önermesi bakımından önem taşır. Ayrıca kültürel ve toplumsal unsurların iktisadi düzenin kuruluşundaki belirleyici rolünü vurgulaması, bu yaklaşımın önemini daha da artırır. İktisadi Türkçülük, özgün bir medeniyet tasarımı olarak anlaşılmalıdır. Ancak ekonomik, politik ve etik alanlardaki meselelerde Batı düşüncesinden izler de taşır. Öyle ki Gökalp'in iktisadi Türkçülük programı muhtevasında hem toplum telakkisi, iktisadi yapı, felsefi zemin, devlet aygıtının rolü hem de merkeziyetçilik, iktisat/ahlak meselesi, kolektivizm türü, ekonomik gelişme aracı ve modernleşme stratejisi gibi unsurları göz önünde bulundurarak gerek Platon'dan Fichte ve Simon'a gerekse Herder, Comte ve Durkheim'a kadar Batı fikriyatından sentezlenmiş bir yaklaşım sergiler. Gökalp'in düşüncesi, Tanzimat'tan itibaren çözülmeye başlayan Osmanlı

toplumsal yapısının yerine, dayanışmacı, millî ve üretime dayalı bir toplum yapısının kurulmasını hedefler. Onun modelinde bireycilikten arınmış, ahlaki dayanışma temelinde örgütlenmiş bir toplum ideali belirgin olmasının yanında ulusların siyasi olarak devamlılığının bir bakıma garantisi olarak görülmesi gereken ekonomik bağımsızlık, yerli üretim ve sanayinin kurulması bu modelin tartışılmaz sac ayaklarını oluşturur. Aslında bu durum Gökalp'in periferileşmeye karşı çıkan ve ulus bilinci esasında ilerlenmesi gerektiği yönündeki fikirleriyle bağdaşmaktadır. Öyle ki Osmanlı'nın Batı'nın kapitalist düzenine boyun eğişi, böylece ekonomik bağımsızlığını dışa bağımlı kılışı, Gökalp'in kuramını doğrular niteliktedir. Onun kuramının uygulanışı, epistemolojik, politik ve etik bir zorunluluk olarak da karşımıza çıkar.

Buna ek olarak bilhassa Platon ve Aristoteles'te görüldüğü üzere teleolojik toplum anlayışı, Gökalp'in iktisadi Türkçülük kuramının temelinde yer alır. Öyle ki hem ahlaki hem de kültürel ve ekonomik bakımdan bir kaygıyı muhtevasında geniş bir şekilde barındıran söz konusu kuram, toplumsal refahı önceleyerek rasyonaliteyle, kültürel mirasın hafızasıyla ve felsefi bir analizle yankı bulur. Yine Gökalp'te devlet aygıtının iktisadi hayattaki sınırlı konumlandırılma biçimi kendisinden sonra gelen düşünürlerde de etkisini gösterir. Gökalp'in sentezlediği sınırlı devlet müdahalesi fikri, Hayek'in tam devlet kontrolünün iktisadi özgürlüğü aşındırarak totaliterleşme riskini büyüttüğü yönündeki uyarısıyla birlikte okunduğunda, iktisadi Türkçülüğün özgürlük ve bağımsızlık eksenini daha görünür kılmaktadır. Bu ifadeleriyle de tam anlamıyla Gökalp'in analizleriyle örtüşür ve iktisadi hayatta sınırlı bir devlet müdahalesinin olması fikrini modern anlamda pekiştirir. Son tahlilde Gökalp'in söz konusu iktisadi Türkçülük modeli salt bir iktisadi rasyonaliteyi ve kalkınmayı hedeflemez. Aksine bütünsel anlamda tarihsel, kültürel ve felsefi bir toplum arzusunu da muhtevasına alarak bir temellendirme gerçekleştirir. Bu durum modern Türkiye Cumhuriyeti'nde de bilhassa tarım ve sanayi iş birliğiyle ortaya çıkan yerli üretim ve bu açıdan ithalat-ihracat dengesinin sağlanması, toplumsal refahı arttıran devlet politikaları ve ulus bilincine dayanarak Türk dünyasıyla iletişimde pratik edilir. Bu bağlamda da model, modern ulus-devletin kolektif bakımdan anlam dünyasını inşa eden bir zihinsel dönüşüm olarak nitelendirilir. Dahası insan varlığının tarihsel, kültürel, ahlaki, biyolojik ve toplumsal yönüne güçlü atıfta bulunarak dayanışmacı, bağımsız bir yaklaşımı benimser.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

- Aristoteles. (1975). *Politika* (Çev. M. Tunçay). Remzi Kitabevi. (Original work published 4th century BCE).
- Barnard, F. M. (1969). *J. G. Herder on social and political culture*. Cambridge University Press.
- Cevizci, A. (2005). *Felsefe sözlüğü*. Paradigma Yayınları.
- Durkheim, E. (2006). *Toplumsal işbölümü* (Çev. Ö. Ozankaya). Cem Yayınevi. (Original work published 1893).
- Gökalp, Z. (1977). *Makaleler IV* (F. R. Tuncor, Haz.). Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gökalp, Z. (1980). *Makaleler IX* (Ş. Beysanoğlu, Haz.). Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gökalp, Z. (2019a). *Kitaplar* (M. S. Koz, Haz.). Yapı Kredi Yayınları.
- Gökalp, Z. (2019b). *Türkçülüğün esasları*. Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Gökberk, M. (1997). *Kant ile Herder'in tarih anlayışları*. Yapı Kredi Yayınları.
- Hayek, F. A. von. (1999). *Kölelik yolu* (Çev. T. Feyzioğlu & Y. Arsan). Liberte Yayınları. (Original work published 1944).
- Herder, J. G. (2020). *Tarih felsefesi* (Çev. S. B. Arvası). Doğu Batı Yayınları. (Original work published 1784–1791).
- Karpat, K. H. (2006). *Osmanlı'da değişim, modernleşme ve uluslaşma*. İmge Yayınları.
- Keyder, Ç. (2014). *Türkiye'de devlet ve sınıflar*. İletişim Yayınları.
- Köker, L. (1995). *Modernleşme, Kemalizm ve demokrasi*. İletişim Yayınları.
- Krause, W. (2011). *Fichte'nin "Kapalı Ticaret Devleti."* İçinde A. Topakkaya (Haz.), *Fichte (Fikir Mimarları Dizisi)*. Say Yayınları.
- Mardin, Ş. (1991). *Türk modernleşmesi (Makaleler IV)*. İletişim Yayınları.
- Parla, T. (1993). *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de korporatizm*. İletişim Yayınları.
- Platon. (2010). *Devlet* (Çev. S. Eyüboğlu & M. A. Cimcoz). Türkiye İş Bankası Yayınları. (Original work published ca. 375 BCE).
- Sağlam, S. (2015). *Türk sosyolojisinin 100. yılında Ziya Gökalp*. Türk Yurdu Yayınları.
- Saint-Simon, H. de. (1964). *Social organization, the science of man and other writings*. Harper & Row. (Original works published 1820–1825).

Topuzlu, C. (2002). *İstibdat – Meşrutiyet – Cumhuriyet devirlerinde 80 yıllık hatıralarım*. Topuzlu Yayınları.

Tütengil, C. O. (1964). *Ziya Gökalp üstüne notlar*. Varlık Yayınları.

Telif ve Lisans Bildirimi

Bu makalenin tüm yayın ve telif hakları Journal of Academic History and Ideas / Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi'ne aittir. Makale, dergi tarafından Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY-NC 4.0) kapsamında açık erişimli olarak sunulmaktadır (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>). Bu lisans kapsamında, makale uygun bilimsel atıf yapılması koşuluyla ve yalnızca ticari olmayan amaçlarla her türlü ortamda kullanılabilir, çoğaltılabilir ve paylaşılabilir; ancak orijinal içeriğin değiştirilmesi, dönüştürülmesi veya üzerinde türev eser üretilmesi kesinlikle yasaktır. Dergide yayımlanan çalışmaların bilimsel, hukuki ve etik sorumluluğu tamamen makale yazar(lar)ına aittir; dergi editörleri ve yayın kurulu bu içerik nedeniyle sorumlu tutulamaz. Makalenin ticari yeniden kullanımı, çeviri veya yeniden yayımlanmasına ilişkin tüm talepler, derginin editör kuruluna akademiktarihvedusunce@gmail.com adresi üzerinden iletilmelidir.